

บทที่ ๓

วิเคราะห์หลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะในพระสูตรตันตปิฎก

หลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะ ในพระสูตรตันตปิฎก มีอยู่ด้วยกัน ๗ หมวด ที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ เริ่มตั้งแต่อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ สังโยชน์ ๑๐ อินทรีย์ ๕ เปื้อน่ายในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจัยการ กำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย ไม่พัก ไม่เพียร ศรัทธาวิมุต มีสติ ไม่มีอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งอยู่ด้วยฌาน ๔ หลักธรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระสูตรตันตปิฎก ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะ มีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะ

ในพระสูตรตันตปิฎกที่กล่าวถึงวิธีการข้าม โอชะ ด้วยอริยมรรคองค์ ๘ ประการนั้นมีอยู่หลายพระสูตรด้วยกันเช่นใน โขขสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า โอชะ ๔ ประการนี้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอชะทั้ง ๔ ประการนี้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้^๑ เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอชะ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ประการคือ

๓.๑.๑ เนื้อหา

๑. สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา การเจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ
๖. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ
๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่นชอบ^๒

๓.๑.๒ ขยายความเนื้อหา

สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกว่า สัมมาทิฎฐิ^๓ เมื่อมีสัมมาทิฎฐิแล้ว ย่อมละ มิจฉาทิฎฐิ

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒/๑๐๑.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๕.

^๓ อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

และกิเลสที่เป็นข้าศึกของตน ย่อมทำให้โรธเป็นอารมณ์ ย่อมเห็นธรรมทั้งหลายไม่分明เพื่อน ด้วยความหลง^๔ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^๕

สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่ พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียน เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ^๖ เมื่อมีความดำริชอบแล้ว ย่อม ละมิจฉา สังกัปปะ และทำให้โรธเป็นอารมณ์^๗ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^๘

สัมมาวาจา การเจรจาชอบ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงด เว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจาก การพูดเพ้อเจ้อ^๙ เรียกว่า สัมมาวาจา เมื่อมีสัมมาวาจาแล้ว ย่อมละมิจฉาวาจา อาศัยวิเวก วิจารณ์ ทำให้โรธเป็นอารมณ์ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^{๑๐}

สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็น เหตุงดเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม เรียกว่า สัมมากัมมันตะ^{๑๑} เมื่อมีสัมมากัมมันตะแล้ว ย่อมละจากการงานที่ผิด อาศัยวิเวก วิจารณ์ ทำ ให้โรธเป็นอารมณ์ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^{๑๒}

สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ คือ สวากในพระธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว เลี้ยง ชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ^{๑๓} อาศัยวิเวก วิจารณ์ ทำให้โรธเป็นอารมณ์ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^{๑๔}

สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ คือ สวากในพระธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละ บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ เจริญ

^๔ อภ.วิ.อ (ไทย) ๒/๑/๓๖๐.

^๕ อภ.วิ (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^๖ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^๗ อภ.วิ.อ (ไทย) ๒/๑/๓๖๐.

^๘ อภ.วิ (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^๙ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๑๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^{๑๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๑๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^{๑๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๑๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

เต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี่เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๑๕} อาศัยวิเวก วิจารณ์ ทำให้โรธเป็นอารมณ์ น้อมใจไป เพื่อปล่อยวาง^{๑๖}

สัมมาสติ ความระลึกชอบ คือ ระลึกในสติปัฏฐาน ๔^{๑๗} หมายถึง

๑. มีสติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. มีสติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. มีสติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๑๘} อาศัยวิเวก วิจารณ์ ทำให้โรธเป็นอารมณ์ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^{๑๙}

สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่นชอบ คือ สวางในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไป บรรลุดุตตฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๒๐} อาศัยวิเวก วิจารณ์ ทำให้โรธเป็นอารมณ์ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^{๒๑}

๓.๑.๓ วิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘

อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะนั้น อันดับแรกต้องมีความเห็นชอบ คือ เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือ เห็นแจ้งในทุกข์ เห็นแจ้งในสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เห็น

^{๑๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๑๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^{๑๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๑๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๑๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^{๒๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒-๓๗๓.

^{๒๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

แจ้งในความดับทุกข์ เห็นแจ้งในหนทางแห่งความดับทุกข์^{๒๒} เมื่อเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ แล้วก็ต้องตามด้วย

ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่เบียดเบียน ความดำริในการไม่พยาบาท^{๒๓} ต่อจากนั้นก็

เจรจาชอบ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ถัดไปก็คือ

ทำการงานที่ชอบ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดินกาม^{๒๔} ต่อไปก็

เลี้ยงชีพชอบ คือ เลี้ยงชีวิตตนเองตามทำนองคลองธรรม ไม่เลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด ทำนองคลองธรรม^{๒๕} ต่อไปก็

มีความเพียรชอบ คือ สร้างฉันทะ พยายามปรารถนาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นภายในใจมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เพื่อดำรงอยู่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๒๖} ที่นี้ก็คือ

ความระลึกรู้ชอบ คือ ระลึกรู้แต่ใน สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม^{๒๗} และสุดท้ายคือ บรรลุปฐมฌาน บรรลุทุติยฌาน บรรลุตติยฌาน และบรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ด้วยอุเบกขา^{๒๘}

สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ คือ สวางในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจาร มีปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ

^{๒๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๒๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๒๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๒๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๒๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

^{๒๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๒๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๓.

เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไป บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๒๙} อาศัยวิเวก วิราคะ ทำให้โรธเป็น อารมณ์ น้อมใจไปเพื่อปล่อยวาง^{๓๐}

เมื่อบุคคลประพฤติปฏิบัติตามหลักอริยมรรคองค์ ๘ ประการได้แล้ว จะมีโรธเป็น อารมณ์ จิตใจก็จะน้อมไปเพื่อปล่อยวางจากสังขารทั้งปวง^{๓๑} เรียกว่า ข้ามโอชะได้

หรืออีกอย่างหนึ่ง เมื่อจัดอริยมรรคองค์ ๘ ประการ ให้เข้ากับหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็จะได้

การงานชอบ เจริญชอบ เลี้ยงชีพชอบ (จัดเข้าในศีลสิกขา)

ความเพียรชอบ การระลึกรู้ชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ (จัดเข้าในสมาธิสิกขา)

ความเห็นชอบ ความดำริชอบ (จัดเข้าในปัญญาสิกขา)

เมื่อบุคคลได้รับการฝึกอบรม ตามหลักไตรสิกขาแล้ว ก็จะมีชีวิตที่ดี ชีวิตที่ประเสริฐ มีความเจริญงอกงาม ก้าวไปในมรรค คือวิถีทางแห่งการดับทุกข์ ก้าวข้ามโอชะได้ และเป็นการ ปฏิบัติสิ่งที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต) ได้กล่าวถึงมรรคในฐานะทางให้ถึงความสิ้นกรรม ไว้ว่า มรรคาอันเป็นอริยมรรคประกอบ ๘ ประการนี้แล เป็นทางนำไปสู่ความดับแห่งกรรม^{๓๒} การที่จะดับกรรมหรือสิ้นกรรมได้ ก็ต้องทำและทำแบบเอาจริงเอาจังด้วย คือทำตามหลัก มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้เอง ทำตามหลักการที่ถูกต้อง เลิกทำตาม หลักการที่ผิดพลาด คือเลิกกระทำแบบปฤชชน เปลี่ยนเป็นกระอย่างอริยบุคคล พุดอย่างง่าย ๆ

^{๒๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒-๓๗๓.

^{๓๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๘/๓๗๓.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘๗.

คือ กระทำอย่างถูกต้องเป็นการกระไปตามต้นหาอุปาทาน มีความยึดมั่นถือมั่นในความคิดความ
ชั่วที่เกี่ยวกับตัวฉันของฉัน ผลประโยชน์ของฉันอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๓๓}

การกระทำอย่างอริยบุคคลนั้นคือ การกระทำที่ไม่ประกอบด้วย ต้นหาอุปาทาน ไม่มีตัว
ฉันของฉัน และผลประโยชน์ของฉัน แต่เป็นการกระทำที่ประกอบด้วย ปัญญาและกรุณา เป็น
การกระทำที่ประกอบไปตามความหมายและวัตถุประสงค์ของเรื่องนั้นๆ เท่านั้น ภาษาธรรมจึง
ไม่เรียกว่ากรรม มรรคหรือมัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติ เพื่อให้หมดกรรมและสังกรรมนั้น มีแต่
การกระทำล้วนๆ เรียกว่า กริยา นี่คือการกระทำที่ต่างกันระหว่าง โลเกียะกับโลกุตระ
พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงเพื่อบำเพ็ญประโยชน์สั่งสอนประชาชนโดยไม่เป็น
กรรม ทั้งที่เป็นการกระทำซึ่งคนธรรมดาเรียกกันว่าเป็นความดี^{๓๔}

การกระทำตามมัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคองค์ ๘ ประการ ตามแนวทางพระพรหม
คุณาภรณ์นั้น คือการกระทำแบบต้องฝึกตนเอง หรือไม่กระทำตามกิเลสตนเอง ต้องกระทำตาม
หลักศีลธรรม หรือกระทำตามแบบอริยบุคคลกระทำ เมื่อบุคคลกระทำตาม อริยมรรคทั้ง ๘
ประการ ได้ครบบริบูรณ์แล้วก็จะเป็นการดำเนินชีวิต ไปตามทางที่ประเสริฐ คือความหมดกรรม
หรือพ้นทุกข์ หรือข้ามโอชะได้^{๓๕}

๓.๒ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ เจริญอินทรีย์ ๕ ก้าวล่วงกิเลส เครื่องข้อง ๕ ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะ

ในพระสูตรกล่าวถึงวิธีการข้ามโอชะด้วย สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ในสัม
พหุลภิกขุวัตถุ ภิกษุพึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ พึงละสังโยชน์เบื้องสูง ๕ และพึงเจริญอินทรีย์ ๕
ให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุผู้ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง ๕ ได้แล้ว เราเรียกว่า ผู้ข้ามโอชะได้^{๓๖}

๓.๒.๑ เนื้อหา

สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการคือ (โอรัมภาคิยสังโยชน์)

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่ามีอัตตา (ตัวตน)

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ,
(กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๘๗.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๗-๕๘๘.

^{๓๕} อ้างแล้ว

^{๓๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๐/๑๔๗.

๒. วิจิติจนา ความสงสัย

๓. สัตว์พตปรามาส ความยึดถือศีลและวัตร (ในทางมกมาย)

๔. กามราคะ ความกำหนดในกามารมณ์

๕. ปฏิฆะ ความขัดเคือง^{๓๗}

สังโยชน์เบื้องสูง ๕ ประการคือ (อุทรมภากิยสังโยชน์)

๖. รูปราคะ ความกำหนดยินดีในรูปธรรม

๗. อรูปราคะ ความกำหนดยินดีในรูปธรรม

๘. มานะ ความถือตัว

๙. อุทธัจจะ ความคิดฟุ้งซ่าน

๑๐. อวิชชา ความไม่รู้^{๓๘}

เจริญอุทริย ๕ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญสัทธินทรีย์ (ความเชื่อ) อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด

๒. เจริญวิริยินทรีย์ (ความเพียร) อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด

๓. เจริญสตินทรีย์ (ความระลึกได้) อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด

๔. เจริญสมาธิินทรีย์ (ความตั้งจิตมั่น) อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด

๕. เจริญปัญญาธิ์ (ความรู้ทั่วชัด) อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด^{๓๙}

ภิกษุก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง ๕ ประการ หมายถึง กิเลสเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ^{๔๐}

๓.๒.๒ หลักระรรณที่ใช้ตัดสังขันธ์ทั้ง ๑๐ประการ

สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ ละหรือฆ่าด้วย (มรรค) ญาณที่ ๑ (โสดาปัตติมรรค) กามราคะและปฏิฆะ ชนิดหยาบที่ยังเหลืออยู่ ฆ่าด้วย (มรรค) ญาณที่ ๒ (สกทาคามีมรรค) กามราคะและปฏิฆะชนิดเบาบาง ฆ่าด้วย (มรรค) ญาณที่ ๓ (อนาคามีมรรค)^{๔๑}

^{๓๗} พระพุทธโฆสเถร, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจ. อาสภมหาเถร) แปล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิวัฒนาสาธุการวรางษสฤษฎี, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๕๐.

^{๓๘} อ้างแล้ว.

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๖๔๑-๖๕๐/๓๕๘.

^{๔๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๕/๒๔.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๕๖.

ในพระสูตรกล่าวถึงการละสังโยชน์ไว้ใน โอฆาสสูตร ไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญ ฌาน ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการ นี้^{๔๒} ฌาน ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สังตจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิต วิจาร์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติย ฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไป บรรลุตตตฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๔๓}

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเจริญฌาน ๔ ประการนี้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการนี้

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการนี้^{๔๔} อิทธิบาท ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปรธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปรธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปรธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมงสาสมาธิปรธานสังขาร^{๔๕}

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงเจริญอิทธิบาท ๔ ประการนี้ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละอุทธัมภาคียสังโยชน์ ๕ ประการนี้^{๔๖}

๓.๒.๓ วิเคราะห์ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ สังโยชน์เบื้องสูง ๕ เจริญอินทรีย์ ๕ ก้าวล่วงกิเลส เครื่องข้อง ๕

^{๔๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

^{๔๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

^{๔๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

^{๔๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ กิเลสที่มีสัตว์ทั้งหลายไว้กับความทุกข์ หรือ กิเลสเครื่องร้อยรัดจิตใจสัตว์ทั้งหลาย ให้จมอยู่ในวัฏฏะสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิด^{๔๗} บุคคลที่จะละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ต้องเจริญวิปัสสนาได้บรรลุโสดาปัตติมรรค และสกทาคามีมรรค^{๔๘} หมายความว่า สักกายทิฏฐิ ละได้ด้วยการถึงพร้อมด้วยการเห็น ทุกข์ วิจิกิจฉา ละได้ด้วยการถึงพร้อมด้วยการเห็น สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) สลัพพตปราคาส ละได้ด้วยการถึงพร้อมด้วยการเห็น มรรค และพระนิพพาน^{๔๙} รากะและปฏิกะ ชนิดหยาบที่ยังเหลืออยู่ ฆ่าด้วย (มรรค) ญาณที่ ๒ (สกทาคามีมรรค)^{๕๐} นี่คือนหนทางที่จะก้าวข้าม สังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการ ต่อไปคือวิธีการก้าวข้ามสังโยชน์เบื้องสูง

สังโยชน์เบื้องสูง ต้องเจริญวิปัสสนาได้บรรลุอนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค แนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อถอน สังโยชน์ทั้ง ๑๐ นั้นต้องกระทำอย่างจริงจัง และอาศัยพื้นฐานจากการพิจารณา หรือโยนิโสมนสิการ พิจารณาจาก กฎพระไตรลักษณ์ อย่างจริงจัง จนเห็นความเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับสลายไป และเกิดความรู้สึกที่จะหลุดพ้น จากกองทุกข์ทั้งหลาย

และธรรมสำหรับที่จะละสังโยชน์ ๑๐ ท่านยังตรัสอีกว่าละด้วย อิทธิบาท ๔ ประการก็ได้ คือ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร^{๕๑} เพื่อกำหนดรู้ เพื่อรู้อย่าง เพื่อก้าวออกไป แห่สังโยชน์^{๕๒} และเมื่อละสังโยชน์ได้แล้วก็

พึงเจริญ อินทรีย์ ๕ ประการให้ยิ่งขึ้นไป คือ สัทธินทรีย์ (ความเชื่อ) วิริยินทรีย์ (ความเพียร) สตินทรีย์ (ความระลึกได้) สมานินทรีย์ (ความตั้งจิตมั่น) ปัญญินทรีย์ (ความรู้ทั่วชัด) เมื่อบุคคลละสังโยชน์ได้แล้ว เจริญอินทรีย์ ๕ เพื่อกำจัด รากะ โทสะ โมหะ เป็นที่สุด ก็จะเป็นบุคคลที่ประเสริฐ หรือข้ามโอฆะ คือกิเลสเครื่องร้อยรัดในโลกได้^{๕๓}

^{๔๗} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๘๐.

^{๔๘} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๘.

^{๔๙} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/๑/๒๕๙.

^{๕๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๕/๑๑๕๖.

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๖๗-๙๗๖/๔๕๑.

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๔๑-๖๕๐/๓๕๘.

๓.๓ เปื้อน่ายในสังขารทั้งปวง จลัดในปัจจยการ

ในพระสูตรที่กล่าวถึงธรรมหมวดนี้คือ เขมาเถรียาปทาน ครั้งนั้น หม่อมจันบวชมาแล้ว ผ่านไป ๗ เดือน เห็นประทีปสว่างขึ้นและดับไป จึงมีใจมีความเปื้อน่ายในสังขารทั้งปวง จลัดในปัจจยการ ข้ามพ้นโอฆะ แล้ว ก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๕๔} ซึ่งในพระสูตรนี้เน้นไปที่ จลัดในปัจจยการ หมายความว่า ปฏิจจสมุปบาท คือ ปัจจยการ หมายถึง อาการแห่ง ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น^{๕๕} สรุปแล้วคือ จลัดในการพิจารณาปฏิจจสมุปบาท องค์ธรรมของปฏิจจสมุปบาทคือ ธรรมทั้งหลายที่เกิดเพราะอาศัยปัจจัย^{๕๖}

๓.๓.๑ เนื้อหาองค์ธรรมของปฏิจจสมุปบาท

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญูณจึงมี
 เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
 เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาตเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งมวลนี้มีการเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้^{๕๗} ธรรมทั้งหลายนี้เป็นธรรมที่ไม่เที่ยง เป็นธรรมที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น^{๕๘}

^{๕๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗๒-๓๗๓/๔๓๗.

^{๕๕} ส.น.อ. (ไทย) ๒/๑/๗.

^{๕๖} พระพุทธโฆสเถร, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล, หน้า ๘๖๔.

^{๕๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕/๒๑๙.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๔๘-๑๔๙.

๓.๓.๒ วิเคราะห์หลักธรรม เปื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจัยการ

หลักธรรมในหมวดนี้ ท่านเน้นคำว่าฉลาดในปัจจัยการ หมายถึง ฉลาดในการพิจารณาปฏิจสมุปบาท^{๕๙} ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีปัญญามากในทางวิปัสสนาของพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อพิจารณาปฏิจสมุปบาท ในหลักธรรมที่อิงอาศัยกันเกิดแล้วก็จะได้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงมี^{๖๐}

และเมื่อพิจารณาถึงสาเหตุของหลักธรรมฝ่ายดับก็จะได้

เพราะอวิชชา ดับ สังขาร จึงดับ

เพราะสังขาร ดับ วิญญาณ จึงดับ

เพราะวิญญาณ ดับ นามรูป จึงดับ

เพราะนามรูป ดับ สฬายตนะ จึงดับ

เพราะสฬายตนะ ดับ ผัสสะ จึงดับ

เพราะผัสสะ ดับ เวทนา จึงดับ

เพราะเวทนา ดับ ตัณหา จึงดับ

เพราะตัณหา ดับ อุปาทาน จึงดับ

เพราะอุปาทาน ดับ ภพ จึงดับ

^{๕๙} ส.น.อ. (ไทย) ๒/๑/๗.

^{๖๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕/๒๑๙.

เพราะภพ ดับชาติ จึงดับ

เพราะชาติ ดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงดับ^{๖๑} ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหลายก็มีด้วยประการอย่างนี้ ธรรมทั้งหลายนี้เป็นธรรมที่ไม่เที่ยง เป็นธรรมที่มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น^{๖๒} ผู้ที่พิจารณาเห็นแจ้งชัดอย่างนี้แล้วท่านเรียกว่า ข้ามโอฆะ ได้แล้ว^{๖๓} (หวังน้ำใหญ่ที่ข้ามได้ยาก)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ปฏิจจสมุปบาทในแนวอภิธรรมไว้ว่าท่านจำแนกไว้หลายแบบ ตามประเภทของจิตที่เป็น อกุศล กุศล อัพยาภุต (วิบากและกิริยา)^{๖๔} แต่ละแบบก็คล้าย ๆ กันจะต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น แต่ในที่นี้จะขอกล่าวถึงปฏิจจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตรจิต (กุศลและวิบาก)

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร

หรือ กุศลมูล เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญูณ

วิญญูณ เป็นปัจจัยให้เกิด นาม

นาม เป็นปัจจัยให้เกิด จัณฐายตนะ (อายตนะที่ ๖ คือมโน)

จันฐายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ปสาทะ

ปสาทะ เป็นปัจจัยให้เกิด อธิโมกข์ (ความน้อมใจลงไป, ความปลงใจ)

อธิโมกข์ เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ

ภพ เป็นปัจจัยให้เกิด ชาติ

ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ชรามรณะ^{๖๕}

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๔๘.

^{๖๒} อ้างแล้ว.

^{๖๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๗/๒-๓๗/๓/๔๓๗.

^{๖๔} อ้างแล้ว.

^{๖๕} อ้างแล้ว.

ความดับแห่งปฏิจสมุปบาท ท่านเรียกว่า นิโรธ ความดับ หมายถึง การทำสิ่งที่เกิด มีขึ้นแล้วให้หมดไป หรือการหมดสิ้นไปของสิ่งที่เกิดมีขึ้นแล้วนั่นเอง คือ เมื่ออวิชชาดับ หรือ นิโรธ สังขารจึงดับ เมื่อสังขารดับ วิญญาณจึงดับ^{๖๖} และธรรมอื่นๆก็เป็นเช่นเดียวกันกับสังขาร เมื่อสังขารดับธรรมอื่นๆก็ดับตามไปด้วย

๓.๔ กำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย

ธรรมหมวดนี้กล่าวไว้ใน คุณัญจกสูตรตนิทเทส (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) มุนีกำหนดรู้ สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปติดในความยึดถือทั้งหลาย พึงข้ามโอฆะได้ ถอนลูกศรได้แล้ว ไม่ประมาท ประพฤติอยู่ ย่อมไม่หวังโลกนี้และโลกหน้า^{๖๗}

๓.๔.๑ เนื้อหา

คำว่า สัญญา ได้แก่ กามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมม สัญญา อัปยาบาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา รัสมสัญญา ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ เห็นปานนี้ นี้ตรัสเรียกว่าสัญญา^{๖๘}

คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว ได้แก่ กำหนดรู้สัญญา ด้วยปริญญา ๓ อย่าง คือ (๑) ญาตปริญญา (๒) ตีรณปริญญา (๓) ปหานปริญญา^{๖๙}

ญาตปริญญา เป็นอย่างไร

คือ มุนีรู้จักสัญญา คือรู้ เห็นว่า นี้กามสัญญา นี้พยาบาทสัญญา นี้วิหิงสาสัญญา นี้เนกขัมมสัญญา นี้อัปยาบาทสัญญา นี้อวิหิงสาสัญญา นี้รูปสัญญา นี้สัททสัญญา นี้คันธสัญญา นี้รสสัญญา นี้โผฏฐัพพสัญญา นี้รัสมสัญญา นี้ชื่อว่าญาตปริญญา^{๗๐}

ตีรณปริญญา เป็นอย่างไร

คือ มุนีทำสิ่งที่รู้แล้วให้ปรากฏอย่างนี้แล้ว พิจารณาสัญญา คือ พิจารณาโดย ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นจุจหวีฬี่ เป็นจุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุปัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวนไหวน

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๔๘.

^{๖๗} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๖๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๖๙} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔/๖๗-๖๘.

เป็นของมุขัง เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หาความ แห่มขึ้นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป นี่ชื่อว่าตริณปริญา^{๗๑}

ปหานปริญา เป็นอย่างไร

คือ มุนี้ครันพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็ยอมละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึง ความไม่มีอีก ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสัญญา สมจริงดังที่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความกำหนดด้วยอำนาจ ความพอใจในสัญญา สัญญานั้น เธอทั้งหลายจะได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ ตัตตารก ถอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นๆ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ นี่ชื่อว่าปหานปริญา^{๗๒}

คำว่า กำหนดรู้สัญญาแล้ว ได้แก่ กำหนดรู้สัญญาด้วยปริญา ๓ อย่าง เหล่านี้แล้ว ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสัญญาทั้งหลาย ท่านกล่าวว่าข้ามโอชะได้แล้ว ไม่เศร้าโศก ไม่หวังโลกนี้ และโลกหน้า^{๗๓}

๓.๔.๒ วิเคราะห์

คำว่ากำหนดรู้สัญญา หมายถึง คำว่าสัญญา คือ ความจำได้ กริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้^{๗๔} กำหนดรู้สัญญา คือ มีสติในขณะที่รู้ว่า นี้นามสัญญา นี้นิพยาบาทสัญญา นี้อวิหิงสาสัญญา นี้นกขัมมสัญญา นี้อพฺยาบาทสัญญา นี้อวิหิงสาสัญญา นี้นุปสัณฺญา นีสัททสัณฺญา นีคันธสัณฺญา นีรสสัณฺญา นีโผฏฐัพพสัญญา นีธัมมสัญญา^{๗๕}

เมื่อกำหนดรู้สัญญาแล้ว ก็พิจารณาในสัญญาทั้งหลายว่าโดย ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นจุจหว้าผี เป็นจุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุปัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของหวั่นไหวเป็นของมุขัง เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หาความ แห่มขึ้นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป^{๗๖}

บุคคลเมื่อกำหนดรู้สัญญาแล้ว ก็พิจารณาเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นของที่จะต้องสลัดออกไป ก็ยอมละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึง ความไม่มีอีก ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจ

^{๗๑} บ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๒} บ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๓} บ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๔} บ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๕} บ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๖} บ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๔/๖๗-๖๘.

ความพอใจในสัญญา สมจริงดังที่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความกำหนัดด้วยอำนาจ ความพอใจในสัญญา สัญญานั้น เธอทั้งหลายจะได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ ตัtrak ถอนโคน เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้^{๗๗} ท่านกล่าวว่า ข้ามโอชะได้แล้ว ไม่เศร้าโศก ไม่หวังโลกนี้ และโลกหน้า^{๗๘}

๓.๕ ไม่พัก ไม่เพียร

ในพระสูตรตันตปิฎกตรัสถึงธรรมหมวดนี้ ในโอฆตรณสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของเทวดาว่า “ผู้มีอายุ เราเองเมื่อไม่พัก ไม่เพียร จึงข้ามโอชะได้” เทวดาทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ ก็พระองค์เมื่อไม่พักไม่เพียรทรงข้ามโอชะได้อย่างไร” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ผู้มีอายุ เมื่อใดเรานั้นยังพักอยู่ เมื่อนั้นเรากียังจมอยู่ เมื่อใดเรายังเพียรอยู่ เมื่อนั้นเรากียังลอยอยู่แน่นอน เราไม่พักไม่เพียรอย่างนี้แล จึงข้ามโอชะได้”^{๗๙}

๓.๕.๑ เนื้อหา

คำว่า ไม่พัก หมายถึง เมื่อบุคคลยังตกอยู่ในอำนาจ ของกิเลสเมื่อนั้น บุคคลย่อมชื่อว่าพักอยู่ และชื่อว่ายอมจมอยู่ในอำนาจของกิเลส^{๘๐} อีกอย่างหนึ่งว่าด้วยตัณหา (ความอยาก) และทิฐิ (ความยึดถือที่ผิด) เมื่อบุคคลพักอยู่ชื่อว่ายอมจม ว่าด้วยอำนาจ สัสสตทิฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน และโลกเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลง) เมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่าย่อมจม^{๘๑} ว่าด้วยอำนาจการติด(ลิ้นะ) เมื่อพักอยู่ชื่อว่ายอมจม ว่าด้วยกามสุขัลลิกานุโยคเมื่อบุคคลพักอยู่ ชื่อว่าย่อมจม ว่าด้วยอำนาจแห่งอกุศลวิสัยทั้งหมดย่อมบุคคลพักอยู่ชื่อว่ายอมจม^{๘๒}

คำว่า ไม่เพียร หมายถึง เมื่อบุคคลตกอยู่ในอำนาจของกิเลสอยู่ เมื่อเพียรชื่อว่ายอมลอย ว่าด้วยอำนาจแห่งทิฐิ (ความยึดมั่นที่ผิด) เมื่อบุคคลเพียรชื่อว่ายอมลอย^{๘๓} ว่าด้วย อูจเฉททิฐิ (ความเห็นรูปเป็นตัวตน อัตตา) เมื่อบุคคลเพียร ชื่อว่าย่อมลอย เพราะว่า ภวทิฐิ ยึดมั่นในมานะอันน้อยเบา แต่ภวทิฐิยึดมั่นในการเล่นล่นไป ว่าด้วยอำนาจอุทฺธะจะเมื่อเพียรชื่อว่ายอม

^{๗๗} บุ.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๘} บุ.ม. (ไทย) ๒๘/๑๔/๖๗-๖๘.

^{๗๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑/๑-๒.

^{๘๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๑} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๓} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

ลอย ว่าด้วยอัตตกิลมณญโคเมื่อเพียรเชื่อว่ายอมลอย ว่าด้วยอำนาจแห่งกุสลาภิสังขารอันเป็นโลกีย์ทั้งหมดเมื่อบุคคลเพียรเชื่อว่ายอมลอย^{๘๔}

๓.๕.๒ วิเคราะห์คำว่า ไม่พัก ไม่เพียร

ไม่พักในที่นี้ หมายถึง เมื่อบุคคลตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ไม่พยายามที่จะกระทำตนให้ออกจากกิเลส ย่อมเชื่อว่าพักอยู่ หรือจมอยู่^{๘๕} ไม่พักในที่นี้จึงหมายถึง ไม่จมอยู่ในอำนาจของกิเลส และอีกอย่างหนึ่ง ว่าด้วยอำนาจของตัณหา ความทะยานอยาก และอำนาจของทิฏฐิความเห็นผิด เมื่อบุคคลยังมีความทะยานอยากอยู่ เชื่อว่ายังจมอยู่ในอำนาจของกิเลสอยู่^{๘๖} และเมื่อบุคคลยังมีความเห็นผิดอยู่ ไม่เห็นตามความเป็นจริง ก็ยังเชื่อว่าจมอยู่ในอำนาจของกิเลสอยู่ ถ้าบุคคลยังจมอยู่ในอำนาจของกิเลสอยู่ ย่อมเชื่อว่าพักอยู่ ไม่พักในที่นี้จึงหมายถึง ไม่จมอยู่ในอำนาจของกิเลส^{๘๗}

ไม่เพียร หมายถึง เมื่อบุคคลพยายามที่จะกำจัดกิเลสอยู่ เชื่อว่ายังมีความเพียรอยู่ หรือเชื่อว่า ยังลอยอยู่^{๘๘} หรืออีกอย่างหนึ่ง เมื่อบุคคลยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิ ที่ผิดอยู่ เชื่อว่ายังลอยหรือว่ายในห้วงน้ำคือกิเลสอยู่^{๘๙} และว่าด้วยอำนาจแห่งภาวทิฏฐิ ยึดมั่นในมานะอันเฉื่อยชา ก็ยังเชื่อว่ายังลอยอยู่ และวิภาวทิฏฐิ กับอัตตกิลมณญโค เมื่อกระทำตนเองให้ลำบากอยู่ ก็เชื่อว่ายอมแสนเลยไป ไม่เพียรจึงหมายถึง ไม่ได้ลอยอยู่ในห้วงน้ำคือกิเลส หรือไม่พยายามที่จะลอยอยู่ในห้วงน้ำคือกิเลส^{๙๐}

๓.๖ มีศรัทธา

ในหมวดธรรมที่ว่าด้วย ศรัทธา มีตรัสไว้ใน อาพวกสูตร (อาพวกยักษณัมว่า) คนจะข้ามโอชะได้อย่างไร จะข้ามห้วงมหรณพได้อย่างไร จะล่วงพ้นทุกข์ได้อย่างไร และจะบริสุทธิได้อย่างไร (พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า) คนจะข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา จะข้ามห้วงมหรณพได้ด้วยความไม่ประมาท จะล่วงพ้นทุกข์ได้ด้วยความเพียร และจะบริสุทธิได้ด้วยปัญญา^{๙๑}

^{๘๔} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๕} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๖} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๗} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๘} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๘๙} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๙๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๘.

^{๙๑} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕-๑๘๖/๕๔๔.

๓.๖.๑ เนื้อหา

บุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธานั้น ท่านเรียกว่า สัทธาวิมุต^{๓๒} ผู้เป็นศรัทธาวิมุต คือผู้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เหตุให้ทุกข์เกิด ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รู้ชัดธรรมที่พระตถาคตประกาศไว้ดีแล้ว เห็นชัดแล้ว ดำเนินไปดีแล้วด้วยปัญญา^{๓๓} สัทธาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา พระอริยบุคคลตั้งแต่ พระโสดาบันขึ้นไป จนถึงผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรค ที่มีสัทธินทรีย์แรงกล้า ถ้าบรรลอรหัตผล กลายเป็น ปัญญาวิมุต^{๓๔}

แต่ไม่เหมือนผู้ที่เป็น ทิฏฐิปัตตะ เพราะผู้ที่เป็น ทิฏฐิปัตตะ บรรลุไม่ลำบาก ช่มกิเลสไม่ลำบาก ส่วนผู้ที่เป็น สัทธาวิมุต บรรลุลำบาก ช่มกิเลสลำบาก^{๓๕} ปัญญาที่เช่นเดียวกัน ผู้ที่เป็น ทิฏฐิปัตตะ ปัญญาในการวิปัสสนาญาณแห่ง (มรรค ๓) จะเป็นปัญญาที่ คมกล้า ผ่องใส แต่ผู้ที่เป็น สัทธาวิมุต ปัญญาในการวิปัสสนาญาณแห่ง (มรรค ๓) เป็นปัญญาที่ ไม่คมกล้า ไม่ผ่องใส เหมือนผู้ที่เป็น ทิฏฐิปัตตะ^{๓๖}

ทิฏฐิปัตตะ เป็นชื่อของ ผู้ที่เป็น รัชมานุสสรี คือ พระโสดาปัตติมรรคที่กำลังบำเพ็ญอยู่ โดยการอบรม ปัญญาให้เป็นประธาน ให้เป็นหัวหน้า เมื่อบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ได้ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ^{๓๗}

สัทธานุสรีบุคคล คือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสดาปัตติผล อบรมอริยมรรค โดยมีศรัทธา เป็นประธาน เป็นหัวหน้า เมื่อบรรลุโสดาปัตติผล ชื่อว่า สัทธาวิมุต^{๓๘} ตั้งแต่โสดาปัตติผล ถึง อรหัตมรรค ชื่อว่า สัทธาวิมุต สัทธาวิมุตมีอยู่ ๖ จำพวก (๑) พระโสดาปัตติผล (๒) พระสกทาคามีมรรค (๓) พระสกทาคามีผล (๔) พระอนาคามีมรรค (๕) พระอนาคามีผล (๖) พระอรหัตมรรค เมื่อบรรลุอรหัตผล ชื่อว่า ปัญญาวิมุต^{๓๙}

^{๓๒} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๙๑.

^{๓๓} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๖.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕๗.

^{๓๕} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๖.

^{๓๖} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๖.

^{๓๗} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๘.

^{๓๘} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๙.

^{๓๙} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๓๑.

๓.๖.๒ วิเคราะห์

คำว่าหลุดพ้นด้วยศรัทธา หรือว่าข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา หมายถึง บุคคลที่เป็น ศรัทธาวิมุต คือบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา^{๑๐๐} ผู้ที่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่เหตุให้ทุกข์เกิด ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ความดับทุกข์ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รู้ชัดธรรมที่พระตถาคตประกาศไว้ดีแล้ว เห็นชัดแล้ว ดำเนินไปได้แล้วด้วยปัญญา^{๑๐๑}

ผู้ที่จะหลุดพ้นได้ด้วยศรัทธานั้น ต้องเป็นผู้ที่มีสัทธินทรีย์ที่แรงกล้า ตั้งแต่พระโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ที่ตั้งอยู่ในพระอรหันตมรรค เรียกว่าสัทธาวิมุต เมื่อบรรลุถึงอรหันตผลแล้ว เรียกว่า ปัญญาวิมุต^{๑๐๒}

แต่ผู้ที่เป็นสัทธาวิมุต จะบรรลุลำบากกว่าผู้ที่เป็น ทิฏฐิปัตตะ สัทธาวิมุตจะข่มกิเลสได้ลำบาก^{๑๐๓} และปัญญาในการวิปัสณาญาณแห่ง (มรรค ๓) เป็นปัญญาที่ไม่คมกล้า ไม่ผ่องใส^{๑๐๔} เท่ากับผู้ที่เป็น ทิฏฐิปัตตะ ทิฏฐิปัตตะ คือผู้ที่เป็น ธรรมานุสारी หรือพระโสดาปัตติมรรคที่กำลังบำเพ็ญอยู่ โดยการอบรม ปัญญาให้เป็นประธาน ให้เป็นหัวหน้า เมื่อบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ได้ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ^{๑๐๕}

สัทธาวิมุตหรือสัทธานุสारीบุคคล คือผู้ที่ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสดาปัตติผล อบรม อริยมรรค โดยมีศรัทธา เป็นประธาน เป็นหัวหน้า เมื่อบรรลุโสดาปัตติผล ชื่อว่าสัทธาวิมุต^{๑๐๖} และในพระสูตรต้นตปิฎกกล่าวไว้ว่า ผู้ที่อาศัยศรัทธาก็สามารถข้ามพ้นโอชะได้^{๑๐๗} ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นคือ ปฏิปทาของผู้ที่ก้าวข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา

^{๑๐๐} อภ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๙๑.

^{๑๐๑} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๖.

^{๑๐๒} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑.

^{๑๐๓} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๖.

^{๑๐๔} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๖.

^{๑๐๕} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๘.

^{๑๐๖} อภ.ก.อ. (ไทย) ๓/๔๔/๒๒๙.

^{๑๐๗} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕-๑๘๖/๕๔๔.

๓.๗ มีสติ ไม่มีอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติ เพ่งอยู่ด้วยฌาน ๔

ในพระสูตรตันปิฎกกล่าวถึงธรรมหมวดนี้ใน มารฐีตสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลมีกายอันสงบ มีจิตหลุดพ้นดีแล้ว เป็นผู้ไม่มีอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔ อันหาวิตกมิได้ ย่อมไม่กำเริบ ไม่ซ่านไป ไม่เป็นผู้ย่อท้อภิกษุในศาสนานี้มากไปด้วยวิหการธรรมอย่างนี้ จึงข้ามโอชะทั้ง ๕ ได้

บัดนี้ เธอข้ามโอชะที่ ๖ ได้แล้ว ภิกษุผู้เพ่งฌานอย่างนี้มาก กามสัญญาทั้งหลายจับยึดเธอไม่ได้ จึงห่างเหินไป^{๑๐๘}

๓.๗.๑ เนื้อหา

เป็นผู้ไม่มีอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง ท่านขยายความว่าเป็น ไม่ปรุงแต่งในอภิสังขาร^{๑๐๙} มีสติ หมายถึง มีสติในสติปัฏฐาน ๔^{๑๑๐} คือ

๑.พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติเพ่งกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒.พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติเพ่งกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓.พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติเพ่งกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔.พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติเพ่งกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๑๑๑}

รู้ทั่วธรรม คือรู้ในอริยสัจ ๔^{๑๑๒} คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๑๓}

มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔ หมายถึง ฌาน คือ การพินิจ การเพ่งความจริง (สัจภาวะ) เพื่อกำจัดความขัดเคือง ทำจิตให้เป็นสุขสลัดทิ้งเสียซึ่งนิวรณ์ บรรลุความหลุดพ้น ทำจิต

^{๑๐๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๑/๒๑๔.

^{๑๐๙} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๘๒-๘๔.

^{๑๑๐} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๘๒-๘๔.

^{๑๑๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๑๑๒} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๘๒-๘๔.

^{๑๑๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

มีสติ คือ มีสติพิจารณาในสติปัฏฐาน ^{๑๑๙} คือ

๑.มีสติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒.มีสติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓.มีสติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔.มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๑๒๐} มีสติคือ มีสติพิจารณาในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ประการดังอธิบายมาแล้วในข้างต้นนี้

รู้ทั่วธรรม คือ รู้ในอริยสัจ ๔ ประการ^{๑๒๑} คือ (๑) ความรู้ในทุกข์ สภาพที่เป็นทุกข์ ตามความเป็นจริง (๒) ความรู้ในทุกขสมุทัย คือ ความรู้ในสาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด (๓) ความรู้ในทุกขนิโรธ คือ ความรู้ในสาเหตุที่ทำให้ทุกข์ดับ (๔) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ ความรู้ในหนทางแห่งการดับทุกข์^{๑๒๒} รู้ทั่วธรรม คือ รู้ในองค์แห่งอริยสัจทั้ง ๔ ประการดังได้อธิบายมาแล้วในข้างต้นนี้

มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔ หมายถึง มีปกติเพ่งอยู่ด้วยฌาน ๔ คือมีอารมณ์ภายในประกอบด้วย ๒ ลักษณะ คือ อุเบกขา (ความรู้สึกเป็นกลาง) เอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว^{๑๒๓} การที่จะข้ามโอฆะ ๕ และ โอฆะ ๖ ได้นั้นต้องปฏิบัติธรรมให้ครบองค์ธรรม ตามที่อธิบายมาแล้วในข้างต้น คือ เป็นผู้ไม่มีอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔

^{๑๑๙} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๘๒-๘๔.

^{๑๒๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๑๒๑} ส.ส.อ. (ไทย) ๑/๒/๘๒-๘๔.

^{๑๒๒} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๑๒๓} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, หน้า

จากการวิเคราะห์หลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะผลของการวิเคราะห์ ทราบว่า

หลักธรรมที่จะใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะ คือ อริยมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะนั้น อันดับแรกต้องมีความเห็นชอบ คือ เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือ เห็นแจ้งในทุกข์ เห็นแจ้งในสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เห็นแจ้งในความดับทุกข์ เห็นแจ้งในหนทางแห่งความดับทุกข์ เมื่อเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ แล้วก็ต้องตามด้วย ความดำริชอบ เจรจาชอบ ทำการงานที่ชอบ ต่อไปก็ เลี้ยงชีพชอบ ต่อไปก็ มีความเพียรชอบ ความระลึกชอบ สุดท้ายคือความตั้งใจมั่นชอบ ต้องปฏิบัติให้ครบทั้งองค์ ๘ ประการจึงจะข้ามโอฆะได้ หลักธรรมที่ใช้ข้ามโอฆะอันดับที่ ๒ คือ

สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ กิเลสที่มัดสัตว์ทั้งหลายไว้กับความทุกข์ หรือ กิเลสเครื่องร้อยรัดจิตใจสัตว์ทั้งหลาย ให้จมอยู่ในวัฏฏะสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิด บุคคลที่จะละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ต้องเจริญวิปัสสนาได้บรรลุโสดาปัตติมรรค และสกทาคามีมรรค สังโยชน์เบื้องต้น ต้องเจริญวิปัสสนาได้บรรลุอนาคามีมรรค และอรหัตมรรค และพึงเจริญ อินทรีย์ ๕ ประการให้ยิ่งขึ้นไปด้วย จึงจะข้ามโอฆะได้ อันดับที่ ๓ คือ ฉลาดในปัจจัยการ

ฉลาดในปัจจัยการ หมายถึง ฉลาดในการ พิจารณาปฏิจักษุสมบัติ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีปัญญามากในทางวิปัสสนาของพุทธศาสนาเถรวาท และเมื่อฉลาดในการพิจารณาปฏิจักษุสมบัติ ก็โน้มใจไปในทางไม่ยึดมั่นถือมั่น และก็จะก้าวข้ามโอฆะได้ในที่สุด อันดับ ๔ คือ

กำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปยึดติดในสัญญาทั้งหลาย ก็เพราะว่าพิจารณาในสัญญาทั้งหลายว่าโดย ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุปัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของวันไหนเป็นของผุพัง เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หากความ แหม่ชื่นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป เมื่อพิจารณาอย่างนี้แล้ว จิตย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นก็จะข้ามโอฆะได้ในที่สุด ต่อไปคืออันดับที่ ๕ คำว่า ไม่พัก ไม่เพียร

คำว่า ไม่พัก หมายถึง เมื่อบุคคลยังตกอยู่ในอำนาจ ของกิเลสเมื่อนั้น บุคคลย่อมชื่อว่าพักอยู่ และเชื่อว่าย่อมจมอยู่ในอำนาจของกิเลส

คำว่า ไม่เพียร หมายถึง เมื่อบุคคลตกอยู่ในอำนาจของกิเลสอยู่ เมื่อเพียรชื่อว่ายอม
 ลอย ว่าด้วยอำนาจแห่งทฐิ (ความยึดมั่นที่ผิด) เมื่อบุคคลเพียรชื่อว่ายอมลอย อันดับที่ ๖ คือ
 ศรัทธา

คำว่าหลุดพ้นด้วยศรัทธา หรือว่าข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา หมายถึง บุคคลที่เป็น
 ศรัทธาวิมุต คือบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา หรือสัทธานุสारी และอันดับสุดท้ายข้ามโอชะได้
 เพราะ

เป็นผู้ไม่มีอะไร ๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่ง
 พินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔ อันหาวิตกมิได้ ผู้ที่มีปกติอย่างนี้ย่อมข้าม โอชะที่ ๕ และโอชะที่ ๖ ได้

บทที่ ๔

สรุปและข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุป

ความหมายของโอฆะ หมายถึง ห้วงน้ำคือสงสาร ห้วงน้ำคือการเวียนว่ายตายเกิดใน คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาใช้เรียกชื่อกิเลสประเภทหนึ่ง ดังคำอธิบายว่า ห้วงน้ำคือกิเลส ที่เป็นเช่นนั้นเพราะ มีลักษณะท่วมทับ หรือทำให้บุคคลจมลงในห้วงของความทุกข์ เหตุนั้นใน พระไตรปิฎกจึงอธิบายความว่า กิเลสดูจกระแสน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศ หรือว่าเป็นดูจ กระแสน้ำอันท่วมใจสัตว์ เพราะเป็นห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้ยาก พระพุทธองค์ยังตรัสอีกว่า เป็นที่มืด และเป็นเครื่องข้องเครื่องผูก ของ ชาติ ชรา มรณ โสภ ปริเทว นอกจากนั้นใน เถร เถรี คาถายังกล่าวไว้ว่า เป็นเหมือนตะปูตรึงจิต และเป็นปวงแห่งมาร

คำว่าโอฆะในบางพระสูตร ท่านก็เรียกว่า โยคะ เช่น ในอัฐกณนาครสูตร พระพุทธองค์ ตรัสว่า คหบดี ธรรมอันเป็นเอกแม่นี้แล ซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้นเป็นที่ถึงความ สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป และเป็นที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอด เยี่ยม และท่านได้ขยายไว้ในสังคีตสูตรว่าโยคะคือ โยคะ ๔ (สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๑. กามโยคะ (โยคะคือกาม) ๒. ภวโยคะ (โยคะคือภพ) ๓. ทิฏฐิโยคะ (โยคะคือทิฏฐิ) ๔. อวิชชาโยคะ(โยคะคืออวิชชา)

ประเภทของโอฆะ คำว่า โอฆะ ท่านหมายถึง ห้วงน้ำคือกิเลส ห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้ยาก เป็นเหมือนตะปูตรึงจิต และเป็นปวงแห่งมาร เป็นเครื่องข้องเครื่องผูก ของ ชาติ ชรามรณ โสภ ปริเทว มี ๔ ประเภท ในพระบาลีท่านกล่าวว่า โอฆมตริ นี้คือ

๑.กาโมฆะ ๒. ภโวฆะ ๓. ทิฏฐิฆะ และ ๔.อวิชโขฆะ

โอฆะ ๕ และโอฆะ ๖ นั้นท่านกล่าวไว้ใน มารฐิตุสูตรว่า ภิกษุในศาสนานี้มากไปด้วย วิหารธรรมอย่างไหน จึงข้ามโอฆะทั้ง ๕ ได้ บัดนี้ ท่านข้ามโอฆะที่ ๖ ได้แล้วหรือ บุคคลเพ่ง ฌานอย่างไหนมาก กามสัญญาทั้งหลายจับยึดเขาไม่ได้ จึงห่างเหินไป โอฆะทั้ง ๕ ในที่นี้ หมายถึงโอฆะคือกิเลสที่เกิดขึ้น กิเลสอันเป็นไปทางทวารทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และ กาย โอฆะที่ ๖ หมายถึงโอฆะคือกิเลสอันเป็นไปทางมโนทวารได้แก่ กิเลสที่เกิดขึ้นภายในใจ ถ้าโดยความหมายแล้ว โอฆะ ๕ และโอฆะ๖ ก็จัดเข้าอยู่ในประเภทของโอฆะ ๔ นั้นเองคือจัดอยู่ใน กาโมฆะ โอฆะคือกาม คือกิเลสที่เกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย

หลักธรรมที่พุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก ที่ใช้ข้ามโอฆะนั้นตรัสไว้อยู่หลายหมวด ธรรมด้วยกัน เริ่มตั้งแต่อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอฆะ อันดับแรกต้องมีความ เห็นชอบ คือ เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือ เห็นแจ้งในทุกข์ เห็นแจ้งในสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เห็น แจ้งในความดับทุกข์ เห็นแจ้งในหนทางแห่งความดับทุกข์ เมื่อเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ แล้วก็ต้อง ตามด้วย

ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่เบียดเบียน ความ ดำริในการไม่พยาบาท ต่อจากนั้นก็

เจรจาชอบ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ ถัดไปก็คือ

ทำการทำงานที่ชอบ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติ ผิดในกาม ต่อไปก็

เลี้ยงชีพชอบ คือ เลี้ยงชีวิตตนเองตามทำนองคลองธรรม ไม่เลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด ทำนองคลองธรรม ต่อไปก็

มีความเพียรชอบ คือ สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ป้องกันบาปอกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้นภายในใจมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่ เกิดขึ้นแล้ว และเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เพื่อดำรงอยู่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้น แล้ว ที่นี้ก็คือ

ความระลึกชอบ คือ ระลึกละเอียดใน สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม และสุดท้ายคือ บรรลุปฐมฌาน บรรลุทุติยฌาน บรรลุตติยฌาน และบรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติ บริสุทธิ์ด้วยอุเบกขา

สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ คือ สวางในธรรมวินัยนี้ สัจจจากกามและอกุศลธรรม ทั้งหมด บรรลุปฐมฌาน ที่มีวิตก วิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบ ระวังไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มี วิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไป บรรลุตตตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เรียกว่า สัมมาสมาธิ อันดับที่ ๒ คือ

สังโยชน์ คือ กิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ กิเลสที่มัดสัตว์ทั้งหลายไว้กับความทุกข์ หรือ กิเลสเครื่องร้อยรัดจิตใจสัตว์ทั้งหลาย ให้จมอยู่ในวัฏฏะสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิด บุคคลที่จะละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ต้องเจริญวิปัสสนาได้บรรลุโสดาปัตติมรรค และสกทาคามีมรรค หมายความว่า สักกายทิฏฐิ ละได้ด้วยการถึงพร้อมด้วยการเห็น ทุกข์ วิจิกิจจา ละได้ด้วยการถึงพร้อมด้วยการเห็น สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) สลัปปตปราคาส ละได้ด้วยการถึงพร้อมด้วยการเห็น มรรค และพระนิพพาน รากะและปฏิมะ ชนิดหยาบที่ยังเหลืออยู่ ฆ่าด้วย (มรรค) ญาณที่ ๒ (สกทาคามีมรรค) นี่คือนหนทางที่จะก้าวข้าม สังโยชน์เบื้องต้น ๕ ประการ ต่อไปคือวิธีการก้าวข้ามสังโยชน์เบื้องต้น

สังโยชน์เบื้องต้น ต้องเจริญวิปัสสนาได้บรรลุอนาคามีมรรค และอรหัตมรรค แนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อถอน สังโยชน์ทั้ง ๑๐ นั้นต้องกระทำอย่างจริงจัง และอาศัยพื้นฐานจากการพิจารณา หรือโยนิโสมนสิการ พิจารณาจาก กฎพระไตรลักษณ์ อย่างจริงจัง จนเห็นความเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับสลายไป และเกิดความรู้สึกที่จะหลุดพ้น จากกองทุกข์ทั้งหลาย เจริญอินทรีย์ ๕ ให้ยิ่งขึ้นไป และภิกขุก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้อง ๕ ประการ หมายถึง กิเลสเครื่องข้อง ๕ อย่าง คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ และทิฏฐิ ก็ได้ชื่อว่าข้ามโอฆะได้ และอันดับ ๓ คือ

เพื่อบรรเทาในสังขารทั้งปวง ฉลาดในปัจจัยการ หลักรรมในหมวดนี้ ท่านเน้นคำว่า ฉลาดในปัจจัยการ หมายถึง ฉลาดในการ พิจารณาปฏิจสุมุขบาท ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ปัญญามากในทางวิปัสสนาของพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อฉลาดในการพิจารณาปฏิจสุมุขบาทแล้วก็จะเป็นผู้ที่ข้ามโอฆะได้ ต่อไปอันดับที่ ๔

กำหนดรู้สัญญาแล้ว ไม่เข้าไปยึดติดในความยึดถือทั้งหลาย ได้แก่ กำหนดรู้สัญญา ด้วยปริญญา ๓ อย่าง คือ (๑) ญาตปริญญา (๒) ตีรณปริญญา (๓) ปหานปริญญา

ญาตปริญญา คือ มุเนฐจักสัญญา คือรู้ เห็นว่า นี่กามสัญญา นี่พยาบาทสัญญา นี่วิหิงสาสัญญา นี่เนกขัมมสัญญา นี่อภัยบาทสัญญา นี่อวิหิงสาสัญญา นี่รูปสัญญา นี่สัททสัญญา นี่คันธสัญญา นี่รสสัญญา นี่โผฏฐัพพสัญญา นี่รัมมสัญญา นี่ชื่อว่าญาตปริญญา

ตีรณปริญญา คือ มุเนฐาสังขารังสุตถังให้ปรากฏอย่างนี้แล้ว พิจารณาสัญญา คือ พิจารณาโดย ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาหาร เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นเสียด เป็นอุปัทวะ เป็นภัย เป็นอุปสรรค เป็นของ

หวั่นไหว เป็นของผุพัง เป็นเหตุเกิดทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ หาคความ แห่มชื้นไม่ได้ เป็นโทษ เป็นของที่ต้องสลัดออกไป นี่ชื่อว่าตริณปริญา

ปหานปริญา คือ มุนีครั้นพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็ย่อมละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ให้ถึงความไม่มีอีก ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจในสัญญา สมจริงดังที่ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละความกำหนดด้วยอำนาจ ความพอใจในสัญญา สัญญานั้น เธอทั้งหลายจะได้เด็ดขาดแล้วอย่างนี้ ตัตตภาณ โถณโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดราก โถณโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ นี่ชื่อว่า ปหานปริญา เมื่อกำหนดรู้สัญญาทั้ง ๓ แล้วก็ไม่เข้าไปยึดติดในความยึดถือทั้งหลาย ก็จะเป็นผู้ข้ามโอชะได้ต่อไปคืออันดับที่ ๕ คือไม่พัก ไม่เพียร

คำว่า ไม่เพียร หมายถึง เมื่อบุคคลตกอยู่ในอำนาจของกิเลสอยู่ เมื่อเพียรชื่อว่าย่อมลยว่าด้วยอำนาจแห่งทิวติ (ความยึดมั่นที่ผิด) เมื่อบุคคลเพียรชื่อว่าย่อมลย อันดับที่ ๖ คือ ศรัทธา

คำว่าหลุดพ้นด้วยศรัทธา หรือว่าข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา หมายถึง บุคคลที่เป็นศรัทธาวิมุต คือบุคคลผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา หรือสัทธานุสारी และอันดับสุดท้ายข้ามโอชะได้เพราะ

เป็นผู้ไม่มีอะไรๆ เป็นเครื่องปรุงแต่ง มีสติ ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วธรรม มีปกติเพ่งพินิจอยู่ด้วยฌานที่ ๔ อันหาวิตกมิได้ ผู้ที่มีปกติอย่างนี้ย่อมข้าม โอชะที่ ๕ และโอชะที่ ๖ ได้

และทางสายเอกที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะคือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ ตรัสเรียกว่า ทางสายเอก

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาค้นคว้าและวิเคราะห์ หลักธรรมที่ใช้เป็นเครื่องข้ามโอชะ ทราบว่ายังมีเนื้อหาที่น่าสนใจวิเคราะห์อีกว่า

ควรที่จะศึกษาวิเคราะห์ คำว่า โอชะ กับ คำว่า โยคะ เรียกต่างกันแต่ความหมายเหมือนกัน จะเป็นเพราะบุคคล หรือ สถานที่ท้องถิ่นในสมัยนั้น ที่ใช้เรียกต่างกันหรือไม่อย่างไร